

Маленьким про великого Тараса

Оксана Іваненко

Коли я була зовсім малою, отакою, як ви зараз, у нас дома дуже любили співати. Зберуться після роботи літнім вечором під свято і співають.

Я знала, що завжди наприкінці співатимуть дідові любимі пісні "Реве та стогне" і "Як умру". Дід теж підтягатиме. Я знала всі слова, і хоч не всі вірно вимовляла і розуміла, тоненько і собі співала. І ніхто з мене не сміявся, бо я сиділа у діда на руках або коло нього.

Ми жили далеко від Дніпра, але з самого малку я уявляла собі, який він широкий, могутній, і вночі, під час бурі, реве та стогне і підіймає високі хвилі. А закінчувалась пісня тихо-тихо, і дід завжди трохи піднімав руку, щоб співали тихо, наче вже буря скінчилась і все засинало. Я дуже любила цю пісню.

А коли спіуали "Як умру", починали її завжди басами тато, сусід дядя Яша і дорослі хлопці, мені ставало сумно і трохи страшно. Пісню звали "Заповіт". Я не все розуміла в цій пісні, але уявляла високу гору над Дніпром, на ній могилу і звідти ген-ген далеко видно: лани, річки, всі міста і села. І хтось це все бачить, кличе, щоб люди повставали, рвали кайдани, і просить, щоб його згадували.

А коли я стала трошки старшою, я спитала діда:

— А хто це просить?

— Хіба ти не знаєш? — здивувався дід. Йому здавалось, мабуть, якщо я співаю, я вже все розумію і знаю. — Це просить той, хто написав цю пісню, а написав її Тарас Шевченко, наш Кобзар.

Великий портрет Тараса Шевченка висів у нас над столом.

Скільки я пам'ятала себе, так уже знала його обличчя. Він немов дивився на мене, завжди уважно, лагідно і сумно.

— Це він написав "Заповіт", і "Реве та стогне", і "Садок вишневий коло хати", і ще багато пісень та віршів, — сказав дід. Їх люблять, бо він кликав ними людей боротися за волю, щоб не було багатих і бідних, а щоб усі люди жили в мирі і дружбі, спільно працювали.

— А він ще живий? — спитала я. — Адже він писав "Як умру". Може, він ще не помер?

— Ні, — похитав головою дід, — він жив давно, я був тоді зовсім маленький, коли він помер. Але про нього знали всі, хто боровся за волю народу. Недарма його "Заповіт", коли був ще цар, забороняли співати жандарми, бо він сам, Тарас Шевченко, боровся за народ і все своє життя поклав за це.

— Як? — спитала я. — Розкажи.

І дід кілька вечорів підряд розповідав мені про Тараса Шевченка.

Ось що він мені розповів.

І

Страшний був тоді час. Пани розкошували і жили у величезних маєтках, а працювали на них інші люди, їхні кріпаки. Пан свого кріпака міг покарати як завгодно, міг продати, наче якусь річ. Міг відібрати дітей від батьків і на мисливських собак вимінити. І нікому було поскаржитись, бо правив усім цар, найбільший пан, і, звичайно, він був з панами заодно.

І от у селі Кирилівці, яке все належало одному багатому панові, в бідній родині кріпаків Шевченків, народився хлопчик Тарас.

Родина була велика, дітей багато, злидні страшні. У Тараса були старша сестра та брат — Катруся і Микита та молодші за нього — Йосип, Яринка і сліпенька сестричка Марійка. Батьки, як і всі селяни, повинні були на панщині працювати, себто на пана робити. З ранку до ночі вони й гнули спину на панському полі, на панській стайні, у панських садах та городах. А вдома їхні діти лишались голодні, голі, босі.

Жінки брали немовлят з собою на поле. Покладуть під снопом, а самі жнуть пшеницю. Дитина часто плаче, заливається, а мати і підійти зайвий разочок боїться, бо панський наглядач з канчуком у руках скрізь ходить, дивиться, як працюють.

Хто з дітей трошки підросте — одразу теж працювати, чи погоничем, чи пастушком.

Та у Шевченків була дружна сім'я. Любили одне одного, жаліли. Зберуться усі ввечері після роботи, постелять у маленькому садочку коло хати рядно, посідають, вечеряють вкупі. Потім, уже згадуючи свою сім'ю, раннє дитинство, написав Тарас Шевченко вірш:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері печерять ждуть.
Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соло вейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все ... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Приходив до них часто старий-престарий дід Іван. Його дуже любив маленький Тарас. Притулиться до нього, і розповідає дід давні минулі часи.

Цікавий був до всього Тарасик, про все йому хотілося дізнатись: і чи є де залізні стовпи, які небо підпирають, чому шлях, що мимо села йде, Чорпим зветься, і хто такі були гайдамаки, які проти панів повставали?

Хлопець рано до школи пішов і швидше за всіх вивчився читати й писати і дуже любив малювати, хоч цьому його ніхто не вчив.

II

Поки була жива мати Тараса, все-таки якимось перебивались.

Та от умерла мати, ще молодою, від непосильної праці та нужди. Лишилися діти бідолашними сиротами. Не знав батько, що й робити з ними. Старша сестра Катруся ще при матері вийшла заміж і переїхала в інше село.

Оженився батько вдруге на вдові з трьома дітьми. Думав легше буде, жінка і з дітьми, і в господарстві дасть лад. Та де там! Мачуха трапилась люта, не злюбила дітей, особливо Тараса. Тарас не давав своїх молодших сестричок кривдити, завжди за них заступався. Ну, а мачуха, хто що не нашкодить з її дітей — все на Тараса зверне і Тараса покарає.

Тільки й було радості, коли якимось одним літом батько пішов з чумаками і взяв Тараса з собою. А чумаками звались люди, які ходили з України аж у Крим по сіль та рибу. Не було тоді поїздів. Їхали чумаки возами, в які запрягали дужих, спокійних волів. Воли йшли поволі, і чумаки, власне, не на возах їхали, а йшли коло них поряд довгим шляхом, степами, полями, понад ріками, озерами аж до Чорного моря.

От і Тарас вирушив з батьком у таку "чумачку" — подорож з чумаками. І багато-багато побачив по дорозі.

Побачив він і могутній Дніпро з мальовничими берегами, високі давні могили в широких степах, де трава, вища за людину, гойдалась од вітру, немов хвилі у морі, а вгорі у блакитному небі літали орли.

Минали чумаки зелені гаї, села і міста, і різні люди стрічались їм. То сліпий кобзар сидів, грав на кобзі і співав старовинні пісні-думи, то стрічали вони рекрутів-хлопців, яких забрали в солдати. За ними йшли матері, жінки, плакали, прощались, наче на все життя. Та воно майже так і було, бо в ті часи в солдат ах служили двадцять п'ять років.

Бачив Тарас, що скрізь тяжко працюють люди, як і в їхньому селі. Стрічались їм пани в розкішних каретах, на баских годованих конях. Замислювався малий Тарас так само, як удома: чому скрізь одні працюють, поневіряються, а інші тільки гуляють, панують та розкошують?

Та під час подорожі дуже радів Тарас, що йде з батьком, з чумаками, так багато бачить навколо, стільки цікавого чує, а головне, ніхто на нього не гримає, не лає так, як мачуха.

Обіцяв батько і другого року взяти Тараса з собою, коли пан його самого з чумаками пошле.

Та не довелось, бо, як писав Тарас потім, —

... Батько, плачучи з дітьми

(А ми малі були і голі),

Не витерпів лихої долі,

Умер на панщині! ..А ми

Розлізлися межи людьми,

Мов мишенята. Я до школи

Носити воду школярам ...

III

Був У тому селі учителем п'яничка-дяк. Дяки у церкві співали, читали вголос церковні книги, допомагали панам. В ті часи вони бували і учителями в школах.

Після смерті батька Тарас прийшов до учителя-дяка. Сказав йому:

— Все робитиму для вас: воду носитиму, дрова колотиму, в школі прибиратиму, тільки дозвольте жити в школі і вчитись.

Дуже Тарас вчитись хотів.

Дяк погодився. Іде б пак — даровий наймит! Та більше знущався він з Тараса, ніж учив його.

Завжди голодний, обідраний був Тарас, а п'яний дяк не шкодував для школярів ляпасів та березової каші — себто бив усіх нещадно березовими різками.

Втік від нього Тарас. Він чув, що в сусідньому селі дяк дуже письменний, живе добре, не те, що цей п'яничка, і до того ж маляр.

— Може, вивчить мене! — подумав Тарас і прийшов до нього. Та новий вчитель наказав одразу Тарасові воду носити з річки аж на гору, де його хата стояла, потім фарбу примусив розтирати, а вчити й не збирався.

Пішов від нього Тарас до третього дяка, теж маляра.

— Вивчіть мене малювати! — попросив хлопець. — Усе вам робитиму, що накажете.

Але той тільки глянув на Тараса і мовив:

— Нічого з тебе не вийде. Ні швець, ні кравець, ні на дуді грець.

Повернувся сумний Тарас у своє село та й пішов у найми.

IV

Весь час мріяв Тарас вчитися малювати. Заробить якусь копійку, купить своїм бідним сестричкам Яринці і сліпенькій Марійці цукерку чи бубличок, а собі аркушик грубого сірого паперу. Сховається десь у бур'янах, малює і співає сумні пісні. Дуже хороший був голос у Тараса, і він добре співав.

Через деякий час знову він пішов у інше село ще до одного вчителя, і той погодився взяти його в учні. Треба було тільки дозвіл від пана мати.

Та коли прийшов до панського управителя за дозволом, той залишив хлопця у пана "козачком" — прислужником.

Сидить пан у кріслі, нічого не робить, тільки Тарасові гукає:

— Подай води! Віджени муху! .. Подай люльку! .. Що ти там розспівався? Ану помовч!

Пан багато їздив і скрізь брав з собою Тараса, щоб той йому прислужував у дорозі. Деякий час жив пан у литовському місті Вільнюсі — Вільні, як тоді його називали. Якось поїхав пан зі своєю дружиною на бал, а Тарас сів малювати.

Так захопився, що й не чув, як пан повернувся. Бачить пан Тарас малює. Розлютився і наказав відшмагати хлопця на стайні. А проте вирішив пан, що добре мати свого власного художника.

Незабаром він віддав Тараса вчитися до одного професора малювання.

V

Та недовго провчився Тарас. Пан переїхав до Петербурга. Їхав пан каретою, вся челядь йшла пішки за возами, навантаженими панським добром. А була вже зима. Віхола замітала шляхи, сніг сліпив очі. Чвалав і Тарас у дірявих чоботях ... Потім писав Тарас про цей шлях:

Далекий шлях, пани-брати,

Знаю його, знаю!

Аж на серці похолоне,

Як його згадаю.

Попоміряв і я колись

Щоб його не мірять! ..

Розказав би про те лихо,

Та чи ж то повірять?

... Минав Тарасові вісімнадцятий рік. Почав він просити пана віддати його хоча б у малярську артіль. Пан і віддав Тараса в учні до майстра-маляра. Той маляр хоч славився хорошим майстром, та людиною був жорстокою, скупю. Працювати примушував він свою артіль — хлопців-підмайстрів — цілісінький день, майже без перепочинку. Оздоблювали вони покої, фарбували стіни, стелі. Жили хлопці надголодь, ходили в замурзаних халатах, спали на голих, блаженських матрацах на горищі над квартирою майстра-хазяїна.

У Петербурзі влітку бувають білі ночі — тоді видно, як удень.

От білими ночами став Тарас тікати зі свого горища у великий, гарний сад, який і тепер зветься Літнім. Сяде він там на перекинутому відрі з-під фарби і перемальовує статуї, які стоять у Літньому саду. А то замислиться, замріється, згадає рідну свою Україну, Дніпро, і хочеться йому заспівати про них, про рідних, далеких, нещасних людей. І в голові складались, немов пісні, свої власні вірші.

На тому папері, що він брав для малювання, він почав записувати ці вірші, і один з найперших починався так:

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі,

Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору

Із хмари де-де виглядав,

Неначе човен в синім морі,

То виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,

Ніхто ніде не гомонів,

Сичі в гаю перекликались,

Та ясен раз у раз скрипів.

Якось уночі гуляв у тому саду молодий художник. Побачив він — сидить хлопець, малює. Підійшов, поглянув.

— Дуже добре малюєш! — сказав художник. — Ти вчишся малювати?

— Я працюю в артілі майстра-маляра.

— А звідки ж ти?

— Я з України.

А молодий той художник, Іван Сошенко, і сам був з України.

Він про все розпитав Тараса і вирішив будь-що допомогти йому, бо був доброю, чулою людиною.

УІ

Іван Сошенко, молодий художник, учень Петербурзької академії художеств, розповів своїм товаришам, друзям, учителям - професорам академії, що зустрів надзвичайно талановитого хлопця — Тараса Шевченка. Дуже той хлопець Тарас хоче вчитись, а не може, бо кріпак, панові належить. А пан його людина дарма що багата, а неосвічена, брутальна, пихата.

Учителем Івана Сошенка був славетний російський художник, професор Карл Брюллов. У нього бували інші художники, письменники, музиканти. Вони зацікавились Тарасом Шевченком і вирішили його викупити з неволі. А пан запросив за Тараса великі гроші — дві з половиною тисячі. Де такі гроші взяти? Таких великих грошей ніхто з них не мав, адже вони не багатії були!

Радились вони, радились і вирішили: Карл Брюллов намалює портрет свого друга — відомого і любимого всіма поета Жуковського, і розіграють той портрет у лотерею, а за виручені гроші викуплять Тараса. Так і зробили.

Настав великий день у житті Тараса. У Брюллова зібрались ті великі благородні люди, які викупили Тараса і дали йому папір, на якому було написано, що він уже вільна людина. Тарас поцілував той папір і заплакав. І всі ті добрі, славні люди російські художники, письменники, музиканти, які допомогли йому, — теж плакали і раділи за Тараса Шевченка.

УІІ

Став Тарас вільною людиною, почав учитись, прийняли його до Академії художеств. Став він учнем самого Карла Брюллова. Старанно вчився він і так добре малював, що й медалі в академії одержував за свої роботи.

Та весь час думав Тарас про рідних братів і сестер, про нещасний народ, з якого сам вийшов. Адже він добре знав, як поневіряються убогі кріпаки і на Україні, і в Росії — скрізь, де панує цар, де розкошують пани-поміщики. ...

І Тарас писав про це вірші, пісні. Їх видали книжкою, яку він назвав "Кобзар", а його самого відтоді почали звати Кобзарем. Ту книжку полюбили всі розумні чесні люди, всі поневолені та скривджені.

Коли закінчив Тарас академію, став художником, приїхав він в Україну. Зраділи йому брати і сестри, які стільки років не бачили свого Тарасика. А Тарас і радів, і сумував, бо горювали вони, безправні кріпаки, так само, як і батько. Скрізь, і в рідному

селі, і в інших селах та містах, діялось те ж самісіньке, як і за його дитинства.

Отоді він написав багато віршів проти царя, проти панів і кликав тими віршами, щоб люди повставали, боролися за волю, жили однією вільною новою сім'єю. Отоді він написав і свій "Заповіт", хоч був ще молодою людиною, та почував себе відповідальним за свій народ і завжди думав про долю всіх поневолених людей.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І от ці слова: "Вставайте, кайдани порвіте!" — тоді повторювали, передавали один одному як заклик до повстання, революції.

Навколо Тараса Шевченка гуртувались молоді сміливі люди, які бажали волі і щастя своєму народові.

VIII

Пани, цар, його посіпаки — жандарми зненавиділи Тараса Шевченка.

Якось повертався Тарас зі своїх мандрівок по Україні до Києва. Був чудовий весняний ранок. Поромом перепливав Тарас широкий Дніпро і милувався на любий Київ. Він поспішав на весілля свого друга. Зійшов на причал, раптом підходять до нього жандарми і арештовують. Відвезли Тараса до Петербурга і посадили в тюрму. Разом з Тарасом арештували й багатьох його друзів з їхнього товариства, та нікого не покарали так тяжко і жорстоко, як Тараса Шевченка. Розлютився цар за його сміливі вірші і наказав віддати Тараса в солдати і заслати далеко-далеко від України. А найстрашнішим і найтяжчим для Тараса було те, що немилосердний, мстивий і лютий цар заборонив йому писати і малювати.

Десять років пробув Тарас у далеких краях. Спочатку проходив він солдатську муштру в гарнізоні Орської фортеці, за малесеньким містом Орськом над річкою Уралом. Потім з солдатами пройшов походом тисячі верст по голих степах та пекучих пустелях, де самий пісок, колюча трава, гірка вода в рідких озерцях. Та й тій раділи і люди, і животино. Верблюди і коні тягли провіант, зброю і розібрану шхуну —

невеличкий корабель. Солдати йшли пішки під палючим сонцем до маловідомого Аральського моря. Експедиція під командою капітана Бутакова повинна була вивчити це море.

Два літа плавав і Тарас Шевченко по Аральському морю, завжди бурхливому, неспокійному. Переносив шторми, качку. А взимку і на суходолі, на півострові, де стояв їхній форт, було не легше. Лютували різні східні вітри, заносили колючі сніги. Солдати і матроси хворіли від нестачі харчів.

Тараса дуже полюбили і матроси, і солдати, і сам командир експедиції капітан Бутаков. Вони побачили, що Тарас справедлива, добра і розумна людина і дуже талановитий художник. Бутаков і в експедицію взяв Тараса для того, щоб той змалював береги Аральського моря. Тарасові було ж заборонено малювати, і він дуже зрадив, коли йому доручили цю роботу. Він зробив там багато прекрасних цікавих малюнків і моря, і берегів, і мешканців того пустинного тоді краю — казахів і туркменів. Малював він і себе з товаришами-солдатами. Ті малюнки тепер зібрали і пильно бережуть, і по них багато людей бачать, де та як жив наш Тарас Григорович у засланні.

Серед тих малюнків є один надзвичайний. Малюнок, на якому зображений тигр. Так, величезний страшний тигр.

До стану рибалок, коло форту, занадився ходити тигр. Він загриз корову, кількох телят і навіть напав на людей. От і вирішили його знищити. Всі солдати, матроси, рибалки і казахи, які жили поблизу в своїх юртах, вийшли на полювання і вбили хитрого лютого хижака.

Тарас був також на цьому незвичайному полюванні і з блискавичною швидкістю змалював забитого тигра.

І там, на засланні, Тарас однаково, хоч це було суворо заборонено царем, писав вірші. Він не скорився, він писав ще запальніше, ще одвертіше проти зла і неправди. Але він робив це потай, щоб ніхто не бачив. Потай записував свої вірші у малесеньку книжечку-зошит, яку сам зробив, і ховав її за халявою чобота. Ця маленька "захальвна" книжечка зберігається і зараз.

IX

Вже почали друзі Тараса і командир Бутаков клопотатися, щоб полегшили долю поета і художника, щоб дозволили йому хоча б малювати, бо експедиція вже закінчилась і Тарас з іншими перебував в Оренбурзі, де приводили до ладу матеріали експедиції.

Та замість полегшення прийшло погіршення. Одна підла людина, заздрісний нікчемний офіцер написав донос у Петербург, що Тарас не живе в казармі, а з товаришами по експедиції, малює, ходить з дозволу Бутакова не в солдатській шинелі, а в своєму пальті. Оренбурзьке начальство перелякалось і спочатку одправило Тараса на гауптвахту до Орської фортеці, а потім загнало у відлюдний далекий форт на східному березі Каспійського моря. Туди і пошта півроку не доходила, бо півроку не можна було туди діставатись морем.

Везли в цей форт Тараса під вартою, наче страшного злочинця. Перед тим як

сідати у човен, який перевозив морем, підібрав Тарас на дорозі вербову гілочку. Впала вона з воза. Тарас заховав її за пазуху, а коли приїхав до форту, встромив на порожньому тоскному місці.

Не сподівався він, що щось вийде з цього. А навесні гілочка несподівано пустила паростки, і рік по року виросла чудесна верба.

Довго, безжально муштрували Тараса Шевченка, як солдата, у цьому форті. Тут ще важче було, ніж в Орській фортеці, ніж на Аральському морі.

Та й тут так само, як і там, прості люди — казахи, що жили навколо форту, солдати, які поневірялись однаково, як і він, усі дуже любили справедливого, доброго "батька Тараса". А його найбільшою відрадою були діти, маленькі казашата і діти коменданта форту.

Часто приходили вони до "дяді Горича", як звали вони Тараса Григоровича, бо не могли вимовити "Григорович". Діти сідали навколо його, меншенькі вмощувались у нього на колінах у затінку єдиної гіллястої верби. Він співав їм, розповідав казки, розповідав про свою далеку батьківщину — нещасну рідну Україну.

Тарасова верба росла, красувалась. Тарас переконав коменданта форту і солдатів, що тут, у голій пустелі, можна виростити ще дерева і яка це буде радість для всіх людей! І тоді там посадили цілий сад. Він і тепер є, цей сад, і звать його садом Тараса Шевченка.

х

Повернувся Тарас Шевченко з заслання через десять років.

Забрали його молодим, дужим, а вертався хворим, сивим, от як на портреті.

Та не скорився він цареві, не кинув боротися за правду, за краще, вільне життя народу. І після заслання писав він знову такі вірші, що їх у всьому світі знають, на всі мови і тепер перекладають, бо і зараз в інших країнах є ще поневолені народи, які борються за свою волю, за свої права.

Тарас Григорович завжди багато думав про дітей, він часто згадував своє нещасне дитинство і писав:

І золотої й дорогої

Мені, щоб знали ви, не жаль

Моєї долі молодії:

А іноді така печаль

Оступить душу, аж заплачу.

А ще до того, як побачу

Малого хлопчика в селі.

Мов одірвалось од гіллі,

Одно-однісіньке під тином

Сидить собі в старій ряднині.

Мені здається, що се я,

Що це ж та молодість моя ...

Тарас Шевченко мріяв про той час, коли всі діти вчитимуться, ростимуть на волі.

Він завжди закликав, щоб усі учились:

Учіться, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь!

Вже незадовго до своєї смерті він склав для дітей буквар українською мовою, щоб був він зрозумілий дітям селян на рідній Україні. І починався той буквар словами:

Чи є лучче, краще в світі, Як укупі жити?
Він мріяв про той час, коли на світі не буде неправди, лиха, воєн:
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Перед смертю він просив своїх друзів, щоб поховали його на Україні, над Дніпром, як писав він у своєму "Заповіті"

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій ...
Так і зробили.

Поки були царі, вони забороняли співати пісні Тараса Шевченка, влаштовувати свята на честь Кобзаря, навіть арештовували за це. Бо всі, хто боровся за волю народу, любили твори Тараса Шевченка, пам'ятали його.

А тепер ... читають його твори, його "Кобзар", співають його пісні, шанують його пам'ять.

* * *

Я слухала уважно діда, і для мене Тарас Шевченко був уже близькою, рідною людиною.

Незабаром я пішла вчитися до школи. Напровесні вчителька нам сказала:

— У березні буде шевченківське свято. Давайте готуватись.

Вивчимо вірші Тараса Григоровича Шевченка, його пісні.

Я сказала, що я знаю "Садок вишневий"

— От і добре. Ти й прочитаєш.

На свято я прийшла з дідом. Він ішов такий урочистий, задоволений.

— Дочекався, — сказав, — свято Кобзаря по всіх усядах вільно справляють.

Всі дівчатка були в українських вишиваних сорочках і з віночками і стрічками на голові. Ми казали і співали вірші Тараса Шевченка, а на кінець усі-усі учні школи, — і молодші, і старші, і всі учителі, і директор, і батьки, які прийшли на свято, і мій дідусь, — усі встали і співали "Заповіт"

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,

Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом.

А посередині сцени стояв у квітах великий портрет Тараса Григоровича Шевченка. Він дивився ласкаво-ласкаво, наче він був з нами насправді і радів, що тепер усім дітям добре, і ми справді були як одна сім'я.